

СТРУКТУРА ПОЗОВІВ, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ ІЗ СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

ІЛЬЧЕНКО Антон Вікторович - старший викладач кафедри правових відносин ПВНЗ Університет новітніх технологій

Стаття посвячена дослідженню структурних елементів исков, що виникають із страхових правовідносин. Автор звертає увагу на специфічні характеристики структури иску, а також дає характеристику кожного елемента по окремості.

Ключові слова: страхові правовідносини, страховий спір, цивільне судочинство, позов, елементи позову, зміст позову, суб'єкти позову, підстава позову.

Питання правової природи позовів, що виникають із страхових зобов'язань, нами вже підіймалися у попередніх роботах. Однак, специфіка страхових правовідносин, а також відносин у разі виникнення спору, зумовлюють необхідність провести дослідження основних структурних елементів позовів, що виникають із страхових правовідносин.

Як відомо, сучасна наука цивільного процесу містить наукові доробки, присвячені дослідженню позовів, зокрема: С.Н. Абрамової, П.В. Алексеєва, В.І. Андрійцева, І.В. Андрінова, С.С. Бичкової, Ю.В. Білоусова, С.В. Васильєва, Є.В. Васильковського, М.А. Викута, А. Гурвича, П.П. Заворотка, О.Ф. Клейнмана, В.В. Комарова, В.М. Косака, В.М. Кройтора, Г.З. Лазько, Ю.Д. Притики, В.І. Семчика, Л.О. Терехова, В.І. Тертишнікова, М.К. Треушнікова, С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, Н.О. Чечіної, М.С. Шакар'ян, В.М. Шерстюка, М.Й. Штефана, С.В. Щербак, К.С. Юдельсона, В.В. Яркова та інших. Разом із тим констатуємо, що окремих досліджень, присвячених позовам, що виникають із страхових правовідносин, прове-

дено не було. Отже, основною метою даної роботи є визначити та дослідити специфічні риси структури позовів, що виникають із страхових правовідносин.

З урахуванням зазначеної мети, перед нами поставили такі основні завдання, зокрема: на підставі аналізу положень чинного законодавства України, матеріалів судової практики і позицій відомих учених встановити основні елементи позовів, що виникають із страхових правовідносин, а також визначити їх специфічні (відмінні) риси.

У теорії цивільного процесу основними (сутнісними) ознаками позову, що виникає із страхових правовідносин, є: позов завжди пов'язаний із наявністю спору про право (цивільне, страхове); позов спрямований на захист порушеного, оспорюваного чи невідомого права і законного інтересу суб'єктів страхових правовідносин; наявність у сторін позову протилежного інтересу, адже мова йде про суперечку за єдиний предмет спору.

Позов, що виникає із страхового спору, – це складне матеріально-правове і процесуально-правове явище, що має внутрішню структуру, а саме: сукупність взаємопов'язаних елементів у формі позовної заяви.

Щодо складових частин (взаємопов'язаних елементів) позову, слід зазначити, що теорія цивільного процесу містить цілу низку дискусій щодо визначення кількості елементів такого складного явища, як позов. Це цілком є зрозумілим, оскільки під елементами позову розуміють частини, що

визначають його зміст, обумовлюють самостійність та індивідуальну визначеність [1, с. 178]¹. Безперечним виступає і той факт, що саме елементи позову слугують засобом його індивідуалізації, допомагають встановити тотожність позовів, а також визначити зміст процесуальної діяльності щодо захисту прав та законних інтересів. Таким чином, відмітимо, що елементи позову визначають його внутрішню будову, а також інформацію про суб'єктивне право, що потребує судового захисту. Узагальнюючи існуючі наукові думки, зазначимо, що традиційно виділяють такі основні елементи позову: предмет; підстава; зміст; сторони [2, с.70]².

Разом з тим, якщо з приводу предмету та підстави позову, науковці більш менш єдиної точки зору, такі елементи, як зміст та сторони, є дискусійними. Розглянемо кожний з елементів позову, з метою визначення специфіки внутрішньої будови позовів, що виникають із страхових спорів. Так, у Постанові Пленуму Верховного Суду України №5 зазначено, що у позивача суд повинен з'ясувати предмет позову (що конкретно вимагає позивачі), підставу позову (чим він обґрунтовує свої вимоги) і зміст вимоги (який спосіб захисту свого права він обрав). У цій же постанові визначається, що підставою позову є фактичні обставини, що наведені у заяві [3]³. Отже, практика розгляду та вирішення цивільних спорів зумовлює підхід, за яким має місце виділення трьох основних елементів позову, зокрема: предмет, підстава і зміст.

Якщо ж говорити про визначення тотожності позовів, відзначимо, що основними критеріям є сторони, предмет і підстава позову. Так, предмет позову належить позивачеві, який зобов'язаний його належним чином обґрунтувати і визначити межі пред-

мету доказування. У свою чергу, для суду межі судового розгляду визначають предмет і підстава позову. Тому, з практичної точки зору, достатнім є виділення лише трьох елементів позову. Разом із тим, на наше переконання, позов досить вагомим процесуально правовим явищем, що має багатовікову історію виникнення та розвитку, а тому є необхідність вузького та широкого розуміння його правової природи і значення, що включає такі елементи: предмет, підстава, зміст, об'єкт і сторони (суб'єкти).

Як відомо, правильне формулювання позовних вимог зумовлює межі розгляду та вирішення спору. Правильне розуміння внутрішньої будови позову, що повинно бути відображено у позовній заяві, складають її елементи, що набувають такого значення: здійснюється розмежування позовів між різними видами судочинства; здійснюється розмежування різних категорій справ між видами проваджень цивільного судочинства; проводиться класифікація позовів; визначається предмет доказування; встановлюється тотожність позовів; здійснюється захист інтересів відповідача; визначається компетенція суду та підвідомчість справ суду; визначається суть вимог, на які суд повинен дати відповідь у своєму рішенні [4, с. 423, 424]⁴.

Зазначимо, що слід погодитись із позицією більшості вчених, які зазначають, що предмет позову – це матеріально-правова вимога позивача до відповідача, стосовно якої суд повинен винести рішення. Ця вимога повинна нести правовий характер, тобто бути урегульованою нормами права, а також бути підвідомчою суду. В процесі розгляду справи по суті позивач має право змінити предмет позову. Вимога позивача повинна опиратися на підставу позову. Тобто, мова йде про те, що саме предмет позову входить до суті спірних позовних вимог щодо яких ухвалюється рішення суду. Предметом позову буде та його частина, яка характеризує матеріально-правову вимогу позивача до відповідача, стосовно якої він просить постановити судові рішення. Вона опосеред-

¹ Комиссаров К.И. Право на иск и прекращение производства по гражданскому делу (некоторые вопросы) // Сборник ученых трудов. – Свердловск, 1969. – Вып. 9. – С. 159-182

² Харитонов Є.О. Цивільний процес України: Підручник. – К.: Істина, 2012. – 472 с.

³ Постанова Пленуму Верховного Суду України №5 від 12 червня 2009 року «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду»

⁴ Цивільний процес України: академічний курс. За ред. С.Я.Фурси. – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. – 848 с.

ковується спірними правовідносинами — суб'єктивним правом і обов'язком позивача і відповідача. [5, с.235]⁵ Також потрібно відзначити, що з теоретичної точки зору його розуміють як матеріально-правову вимогу позивача до відповідача [6, с. 219]⁶; спірне правовідношення [7, с. 119]⁷; суб'єктивно право[8, с. 6]⁸; захист порушеного права[9, с. 20]⁹; спосіб захисту порушеного права [10, с. 92]¹⁰. З урахуванням проведеного аналізу матеріалів судової практики, а також вчення про позов, ми підтримуємо позицію, в якій предметом позову є матеріально-правова вимога позивача до відповідача. Крім того, до існуючих позицій слід додати, що така вимога позивача до відповідача спрямована на врегулювання спірного правовідношення, що впливає із суб'єктивних прав сторін, з метою захисту порушеного права і охоронюваного законом інтересу. Одним із найбільш розповсюджених способів захисту прав, що виникають із страхових правовідносин, є судовий захист, що реалізується шляхом подачі позову. Так, предмет позову у зазначених категоріях справ можливо сформулювати шляхом застосування широкого кола чинників. Таким чином, специфіка спорів, що виникають із страхових правовідносин, дає можливість стверджувати, що специфічним предметом позову у таких категоріях справ слід вважати вимоги щодо виникнення, зміни, припинення або дії відносин на підставі норм страхового права, що включають взаємні права та обов'язки страхувальника (застрахованої особи, вигодонабувача) і страховика.

⁵ Штефен М.Й. Цивільний процес. – К., 2001. – 696с.

⁶ Цивільний процес України / [Ю.С.Червоний, Г.,с.Волосатий, В.О.Єрмолаєва та ін.]; – за ред. Ю.С.Червоного. – К.: Істина, 2007. – 392 с.

⁷ Гражданское процессуальное право России. Учебник / [А.Т.Боннер, Н.А.Громошина, Р.Е.Гукасян и др.]; отв.ред. М.С.Шакарян. – М.: Былина, 1996. – 400с.

⁸ Гурвич М.А. Учение об иске (состав, виды): учеб. пособие / М.А.Гурвич. – М.: ВЮЗИ, 1981. – 40 с.

⁹ Щеглов В.Н. Иск о судебной защите гражданско-го права. Лекции для студентов / В.Н.Щеглов. – Томск: Издательство Томского университета, 1987. – 168 с.

¹⁰ Осокина Г.А. Проблемы иска и прав на иск / Г.А.Осокина. – Томск: Издательство Томского университета, 1989. – 196с.

Наступним елементом позову є підстава позову, яку традиційно визначають у літературі, як юридичні факти, якими позивач обґрунтовує матеріально-правову вимогу до відповідача. Нагадаємо, що згідно з п. 5 частини 2 ст. 119 ЦПК України у позовній заяві мають зазначатися обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги. Разом з тим формування підстави позову, що виникає із страхових правовідносин, зумовлено різними фактами. Так, на практиці досить часто трапляються випадки несвоєчасного повідомлення страховика про страхову подію або несвоєчасного подання страхувальником документів про страховий випадок. При цьому суди по-різному тлумачать відповідні норми права та можуть як задовольняти, так і відмовляти в задоволенні позовів про стягнення страхового відшкодування. Ще однією і підстав у позовах, що виникають зі страхових правовідносин, є факти щодо строків прийняття рішення виплатити чи відмовити у виплаті страхового відшкодування. Це пов'язано з відсутністю чіткого нормативного закріплення строків прийняття таких рішень. Визначення на законодавчому рівні конкретних строків, протягом яких страховики повинні приймати рішення про страхову виплату, та обмеженого переліку підстав для їх подовження могло б сприяти підвищенню рівня захисту прав страхувальників. Таким чином, підставою позову, що виникає із страхових правовідносин, слід вважати обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги до відповідача. Фактично це обставини, що підтверджують наявність матеріально-правової вимоги до відповідача.

Сторони позову як елемент позову надають характеристику особи, яка пред'являє матеріально-правову вимогу та особи, яка має відповідати щодо цієї вимоги шляхом вчинення або не вчинення відповідних дій. Так, сторонами у цивільному процесі можуть бути фізичні, юридичні особи і держава, які є найбільш активними учасниками процесу, оскільки результат судового розгляду спрямований безпосередньо на їх права та обов'язки. Крім того, вони є головними учасниками цивільного судочинства, спір яких про суб'єктивні права та юридичні

обов'язки повинен вирішити суд [11, с. 129]¹¹. Так, сторони у позовному провадженні (позивач та відповідач), це особи, спір між якими вирішується в суді, а їх заінтересованість у процесі є протилежною. Ознакам, що вирізняють сторін від інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, традиційно виділяють наступні: сторони – це обов'язкові суб'єкти цивільного процесу у справах позовного та наказного провадження; сторони – це особи, між якими виник спір про право, який є предметом розгляду та вирішення судом; юридична заінтересованість сторін носить особистий характер, тобто вони наділені і матеріально-правовою, і процесуальною заінтересованістю; справа (процес) ведеться від імені сторін; сторони несуть судові витрати у справі; на сторони поширюються всі наслідки та властивості рішення суду; правосуб'єктність сторін допускає правонаступництво [12, с.16]¹².

Цивільне процесуальне законодавство надає сторонам досить широкий спектр прав, які поділяють на загальні – права для позивача та для відповідача та спеціальні – передбачені лише для позивача або лише для відповідача. Так, позивач, крім загальних процесуальних прав, передбачених ст. 27 ЦПК, має право: змінити предмет або підставу позову, збільшити або зменшити позовні вимоги, відмовитися від позову тощо.

Як нами вже зазначалось, правом звернутись із позовом до суду наділена також і третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмету спору. Третіми особами є суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин, які вступають у порушену цивільну справу в суді сторін для захисту особистих суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів. Як і сторони, треті особи заінтересовані в результатах розгляду судом справи, що пояснюється тим, що на їх правове становище

можуть вплинути наслідки розгляду судом спірної справи між сторонами. Відмітимо, що заінтересованість третіх осіб має матеріально-правовий (рішення, яке буде винесено судом по конкретному спору, може порушити їх матеріальні права) і процесуально-правовий (полягає в недопущенні постановлення судом несприятливого для себе рішення) характер. Саме участь у процесі третіх осіб забезпечує найбільш повне дослідження всіх обставин, які мають значення для справи, сприяє швидкому та ефективному розгляду та вирішенню спору, дозволяє належно визначити права та обов'язки інших учасників процесу та захистити їх інтереси у процесі розгляду справи, ухвалити законне та обґрунтоване рішення. Разом з тим унеможлиблюється ухвалення протилежних рішень щодо одного і того самого предмету спору.

Специфіка страхових правовідносин дає можливість значно звужити коло осіб, які можуть бути сторонами у страхових спорах. Так, безумовно, це фізичні, юридичні особи і держава, однак мова йде про суб'єктів саме страхових правовідносин. Сучасна наука містить позицію Чебуніна О.В., який у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтував сталу присутність чотирьох суб'єктів страхових правовідносин, зокрема: страховика, страхувальника, застрахованої особи, вигодонабувача.[13, с. 7]¹³ Однак повністю з цим погодитись ми не можемо.

Традиційно у юридичній літературі суб'єктів страхових правовідносин поділяють на дві групи, зокрема: сторони договору – страхувальник і страховик; треті особи – застраховані особи і вигодонабувачі. Відмітимо, що такий поділ суб'єктів страхових правовідносин цілком залежить від заінтересованості відповідних осіб та мети участі у страхових правовідносинах. Положення Цивільного кодексу України і Закону Укра-

¹¹ Шакарян М.С. Субъекты советского гражданского процессуального права / М.С.Шакарян. – М.: ВЮЗИ, 1970. – 216с.

¹² Цивільний процес: навчальний посібник. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. / За ред. Ю.В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2005. – 172 с.

¹³ Чебунин, А. В. (Алексей Викторович). Актуальные гражданско-правовые проблемы страхования : Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Спец. 12.00.03 – Гражданское право ; Семейное право ; Международное частное право / А. В. Чегунин ; Науч. рук. В. В. Ровный. -Томск,2002. -31 с.-Библиогр. : 30 с.

їни «Про страхування» визначають коло осіб, які можуть бути суб'єктами страхових правовідносин. Так, страховиками можуть бути тільки юридичні особи (які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю; постійні представництва у формі філій іноземних страхових компаній), які мають право здійснювати страхову діяльність на території України у відповідності із одержаною ліцензією.

У свою чергу, страхувальниками є юридичні особи та дієздатні фізичні особи, які уклали із страховиками договори страхування або є страхувальниками відповідно до законодавства України. Так, до основних обов'язків даного суб'єкту страхових правовідносин слід віднести: своєчасно сплачувати страхові премії або вносити страхові внески; при укладанні договору страхування надати страховику всю відому інформацію для оцінки страхового ризику і надалі інформувати страховика про всі зміни в страховому ризику за укладеним договором страхування; повідомити страховика про всі інші діючі договори страхування за цим об'єктом страхування; вживати всіх можливих заходів із попередження і зменшення збитків, заподіяних внаслідок настання страхового випадку; повідомити страховика про настання страхового випадку у термін, що передбачений умовами договору страхування тощо. Тут же Законом визначено, що вигодонабувачем є особа, яку призначено страхувальником для отримання страхового відшкодування та може зазнати збитків у результаті страхового випадку. Характеризуючи статус вигодонабувача, слід зазначити, що вигодонабувач не є учасником договору страхування, але є учасником страхових правовідносин та має безпосереднє право вимоги до страховика щодо виплати страхового відшкодування.

У свою чергу, відповідно до п. 3 частини 1 ст. 1 Закону України від 8 липня 2010 року № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» зі змінами та доповненнями – «застрахована особа» – фізична особа, яка відповідно до законодавства підлягає загальнообов'язковому державному

соціальному страхуванню і сплачує (сплачувала) та/або за яку сплачується чи сплачувався у встановленому законом порядку єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Також варто відзначити, що у ст. 3 Закону України «Про страхування» це поняття застосовується при регулюванні відношень, що виникають тільки в особистому страхуванні. Фактично, застрахована особа – це фізична особа, щодо якої укладається страховий договір. Наприклад, це може бути неповнолітня особа – дитина (при страхуванні її батьками), недієздатний інвалід (при страхуванні його опікуном), або робітник (при страхуванні робітника роботодавцем), чи будь-який громадянин, застрахований іншою дієздатною фізичною особою або юридичною особою (наприклад, підприємством – роботодавцем). Відповідно із специфікою правового статусу суб'єктів страхових правовідносин, зазначимо, що суть страхування та його призначення передбачають, що особи, які беруть участь у страхових правовідносинах як страхувальник чи вигодонабувач, повинні бути зацікавлені у збереженні майна, яке є предметом страхування, тобто мати страховий інтерес. Щодо вигодонабувача як учасника страхових правовідносин, відмітимо наявність цілої низки теоретичних і практичних питань. Так, відповідно до ст. 3 Закону України «Про страхування» вигодонабувач це особа, яка призначена страхувальником для отримання страхового відшкодування та може зазнати збитків у результаті страхового випадку. Разом з тим окремі автори вигодонабувача визначали як особу, яка не є учасником договору страхування, однак виступає учасником страхових правовідносин та має безпосередньо право вимоги до страховика відносно виплати страхового відшкодування.

З урахуванням відповідних положень законодавства України та на підставі зазначеного вище, бажано відзначити, що сторонами у позові щодо страхових правовідносин можуть бути їх суб'єкти, зокрема: страхувальник, страховик, застраховані особи і вигодонабувач.

Хоча й до всіх позовних заяв

пред'являються єдині вимоги, слід зазначити про специфіку позовів, що виникають із страхових зобов'язань.

Так, наприклад, до позовної заяви про визнання договору страхування недійсним у порядку ст.ст. 998 ЦК України та 29 Закону України «Про страхування» слід особливу увагу звернути на доведення у позовній заяві факту укладення договору страхування після настання страхового випадку або подати докази, що об'єктом даного договору є майно, яке підлягає конфіскації на підставі судового вироку або рішення суду, що набуло законної сили. Таким чином, виходячи із матеріальної і процесуальної природи страхових спорів, у позовній заяві повинні зазначитися додаткові відомості, що передбачені чинним законодавством. У більшості випадків, про необхідність зазначення додаткової інформації у позовах, що виникають із страхових правовідносин, йдеться у постановках пленуму Верховного Суду України. Однак, тут теж є спірні питання. Зазначимо, що постанови пленуму Верховного Суду України містять роз'яснення та вказівки щодо вирішення конкретних спірних правовідносин; судові тлумачення конкретних правових норм; в окремих випадках формулюються нові правові норми, що дозволяють усунути відповідні прогалини у праві. Також зазначимо, що систематичне використання судами постанов пленуму Верховного Суду України не викликає сумнівів. Разом із тим в Україні досить тривалий час спостерігається тенденція ігнорування судового прецеденту. Перші ж кроки на шляху до визнання судового прецеденту джерелом права в Україні вже зроблено шляхом визнання як джерел права прецедентів, створених Європейським судом із прав людини. Такий висновок дозволяє зробити аналіз змісту низки прийнятих нормативно-правових актів та підписаних міжнародно-правих документів. Таким чином, слід відзначити, що судовий прецедент, що має місце в багатьох країнах світу, зумовлює основу вирішення тієї чи іншої категорії цивільних спорів, є своєрідним першим зразком порядку врегулювання конкретного страхового спору. Не слід ігнорувати результати судової практики та можливість їх використання в якості пра-

вотворчої основи. На наш погляд, позитивні риси прецедентного права зумовлюють доступність правосуддя, його стабільність, незалежність та неупередженість дій суду, високий рівень уваги до рішень конкретних судів тощо.

Зазначимо, що дослідження судового прецеденту не є нашою метою. Разом з тим, слід відмітити важливу роль останнього для правотворчої діяльності в Україні. Сьогодні наявна ціла низка позицій відомих вчених, що ми підтримуємо абсолютно, які обґрунтовують визнання судового прецеденту джерелом права. Також позов, що виникає із страхових правовідносин, повинен містити всі обставини справи, а також матеріальні і процесуальні вимоги, що спрямовані на захист прав позивача. Це складне процесуально-правове явище, основний зміст якого містить звернення до суду з метою припинення правопорушення, відновлення прав, відшкодування шкоди тощо. Таким чином, позов, що виникає із страхових правовідносин, являє собою складний інститут цивільного процесу, що характеризується наявністю матеріально-правової і процесуально-правової сторін. У позові, що виникає із страхових правовідносин, акцентується увага на порушеному, оспорюваному чи невизнаному страховому праві, що потребує судового захисту. Також дане право порушене відповідачем, суб'єктом страхових правовідносин, шляхом вчинення правопорушення. У свою чергу, таке звернення зумовлює суд встановити відповідні обов'язки відповідача у сфері страхування, які дозволять усунути правопорушення, а також ліквідувати його наслідки.

Література

1. Комиссаров К.И. Право на иск и прекращение производства по гражданскому делу (некоторые вопросы)/ К.И.Комиссаров // Сборник ученых трудов. – Свердловск, 1969. – Вып. 9. – С. 159-182
2. Харитонов Є.О. Цивільний процес України: Підручник. – К.: Істина, 2012. – 472 с.
3. Постанова Пленуму Верховного Суду України №5 від 12 червня 2009 року

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню структурних елементів позовів, що виникають із страхових правовідносин. Автор звертає увагу на специфічні риси структури позовів, а також надає характеристику кожного елемента окремо.

SUMMARY

The article is dedicated to the structural elements of suits, which arise from the insurance legal relations. The author pays attention to some specific features of suits' structure, and he also gives characteristics of each element separately.

«Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду»

4. Цивільний процес України: академічний курс. За ред. С.Я.Фурси. – К.: Видавництво Фурси С.Я.: КНТ, 2009. – 848 с.

5. Штефан М.Й. Цивільний процес. – К., 2001. – 696с.

6. Цивільний процес України / [Ю.С.Червоний, Г.,с.Волосатий, В.О.Єрмолаєва та ін.]; – за ред. Ю.С.Червоного. – К.: Істина, 2007. – 392с.

7. Гражданское процессуальное право России. Учебник / [А.Т.Боннер, Н.А.Громошина, Р.Е.Гукасян и др.]; отв.ред. М.С.Шакарян. – М.: Былина, 1996. – 400с.

8. Гурвич М.А. Учение об иске (состав, виды): учеб.пособие / М.А.Гурвич. – М.: ВЮЗИ, 1981. – 40 с.

9. Щеглов В.Н. Иск о судебной защите гражданского права. Лекции для студентов / В.Н.Щеглов. – Томск: Издательство Том-

ского университета, 1987. – 168 с.

10. Осокина Г.Л. Проблемы иска и прав на иск / Г.Л.Осокина. – Томск: Издательство Томского университета, 1989. – 196с.

11. Шакарян М.С. Субъекты советского гражданского процессуального права / М.С.Шакарян. – М.: ВЮЗИ, 1970. – 216с.

12. Цивільний процес: навчальний посібник. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін. / За ред. Ю.В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2005. – 172 с.

13. Чебунин, А. В. (Алексей Викторович). Актуальные гражданско-правовые проблемы страхования : Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Спец. 12.00.03 – Гражданское право ; Предпринимательское право ; Семейное право ; Международное частное право /А. В. Чебунин ; Науч. рук. В. В. Ровный. -Томск,2002. -31 с.-Библиогр. : 30 с.